

KORNAI JÁNOS – SUSAN ROSE ACKERMAN- BO ROTHSTEIN,
szerk: *Tisztesség és bizalom a posztoszocialista átmenet fényében*, I és
II.kötet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006, ISBN 9 789631 955
668, a két kötet ára együtt 6000 Ft, kötve, tárgy- és névmutatóval.

Többszörösen is formabontó vállalkozásba fogott a Nemzeti Tankönyvkiadó, amikor a magyar szakközönség számára hozzáférhetővé tette ezt a gondolatgazdag kutatási eredményt. Először is rögtön szembetűnik, hogy *nem tankönyvről* van szó, hiszen a tisztesség és a bizalom kérdését többnyire már a középiskolákban se oktatják/az egyháziak kivételével/. A felsőoktatásban pedig nincs olyan tananyag, ami ezt a fontos kérdéskört vizsgálná. Mivel pedig manapság mást, mint a foglyul ejtett közönségnek szóló tananyagot nemigen adnak ki, legalábbis a tudományos művek körében/az egyéb műveket inkább a szerző szponzorálási tehetsége, semmint lektorok és más minőségbiztosítók határozzák meg manapság/.

Másodszor a kötet eredetileg *megjelent angolul*, méghozzá a világ egyik vezető kiadója, a New York-i Palgrave/Macmillan gondozásában. Mondhatnánk: a tudomány világnyelve az angol, ami ott megvan, fölösleges ismételni. A valóságban – több egyetem gyakorló oktatójaként – bizonyossággal állíthatom: ez egyszerűen nem így van. Nem egyszerűen arról van szó, hogy alapos okkal hozott létre a Magyar Tudományos Akadémia a tudományos szaknyelv állapotának javítására és művelésére külön interdiszciplináris szakbizottságot. Pedig ez sem kevés: a közgazdaságtanban és a társadalomtudomány egészében ma ugyanúgy küzdenünk kell az anyanyelv megőrzéséért és *a szaknyelv létrehozásáért*, mint egykor a nyelvújítás korában. Bizony, a nemzetközi eszmecserében kialakult fogalmaknak gyakorta nincs megfelelője, legalábbis széles körben bevett és meggyökeresedett megfelelője, ennek híján pedig gondolataink is földhöz ragadnak. Saját írásaim magyarra fordítása- valójában újrafogalmazása – közben is rendszeresen fölmerül a szaknyelv olyan ismert fordulatainak, mint a *rent seeking*/járdékvadászat, vagy épp a *state capture*/az érdekcsoportok által foglyul ejtett állam¹ használata, de úgy, hogy lehetőleg az olvasónak ne kelljen magyar értelmező szótárral a kezében olvasnia a szöveget/utóbbi egyébként a legtöbb esetben mitsem segítene/².

¹ Az egyik fejezet címeként a recenzált kötet fordítója „az állam elfoglalása” fordulattal él, ami nyilván önellentmondás, hacsak nem külföldi seeregek szállnak meg egy vidéket.

² Minden közgazdász hallgató szembeül a hasznosság *kardinális*, vagyis csak kisebb-nagyobb jellegű, és *ordinális*, azaz mértékegységek szerint beosztható értelmezésével. Amikor felütik az értelmező szótárt, a „kardinális” magyarázataként – önmagában helyesen – a bíboros érseket találják, másodikként a sarokponti kérdést..

És jegyezzük meg őszintén azt is: *nem sok egyetemi kar engedheti meg magának*, hogy az angolszász világban immár bevetté vált 70-80 angol fontot költsön olyan szakkönyvre, ami nem a nagy évfolyam, nem az MBA vagy más fizetéskiegészítő kurzusok tananyaga. Ez szomorú és persze a korszakos lemaradás tényezőjeként is joggal fölpanaszolhatnánk. A jelen esetben viszont megtörtént a „lehetetlen”: a tudomány világpiacán sikeres elemzést magyarra fordították és elfogadható áron a széles közvélemény számára is hozzáférhetővé tették.

Végül nem szokványos, sőt kimondottan formabontó az is, hogy az *ikerkötet* műfaját választották. Ez azt jelenti, hogy az elemzésnek nincs szigorú fölépítése, menete. Sőt a két kötetnek nemcsak a szerzői, hanem a szerkesztői sem azonosak. Az egyik kötet, aminek alcíme *A társadalmi bizalom megteremtése a posztszocialista átmenet időszakában* három szerkesztő munkáját dicséri. Kornai János, az MTA rendes tagja mellett Bo Rothstein, a göteborgi egyetem politikatudományi professzora, valamint a Yale Egyetem tanára, Susan Rose-Ackerman fogták össze az e kötetbe fölvetett válogatott tanulmányokat. A másik kötetet csak a magyar és az amerikai koordinátor jegyzi, ennek címe *A bizalmat érdemlő állam építése a posztszocialista átmenet időszakában*.

A két kötet önmagában jelzi azt – a szerkesztők által már az előszóban is kifejtett – tudatos választást, hogy nem kívántak és nem is tudtak *egységes szerkezetbe* foglalni, a szigorú tudományos logika mentén, egy-egy kiemelt kutatási cél elérését, tézisek igazolását vagy cáfolatát tartalmazó eredményhez közelíteni. Ehelyett úgy döntöttek, közreadják azt a sokszálú és több tudományszak művelői által létrehozott elemzés-sort, ami ezt az összetett kérdéskört megközelíthetővé teszi, illetve azt, ami a Collegium Budapestben több éven át folyt nemzetközi kutatómunka eredményeiből a leginkább közérdeklődésre tarthat számot.

A kötetek sajátossága az interdiszciplinaritás mellett a tudatosan vállalt lazaság, beleértve azt, hogy *két közelítésmód* él egymás mellett. Az egyik a társadalmi tőke és a tranzakciós költségek bevett közgazdasági szempontja szrint vizsgálódik a tisztesség és a bizalom témakörében. A másik viszont a *közrossz* különféle formáit, a törvénytelenység, a korrupció, a maffiagazdaság jelenségeit, mint a társadalmi patológia eseteit tanulmányozza.

Az *első kötet*, a társadalmi bizalomról szóló három fő részből áll. Az elsőben előbb Bo Rothstein vizsgálja a társadalmi bizalom és a kormány tisztessége közti kölcsönviszonyt, amit rögtön Eric Uslaner és Gabriel

Badescu kritikai vita-esszéje követ, ami kiemeli a korrupció elterjedtségének/bevettségének fontos szerepét. Ha Svédország a szivárvány egyik pontja, a szerzők szerint Románia a másik végpont. Az utóbbi szerzők/66-67.o/ szkeptikusak tekintetben, hogy a korrupció belátható időben jelentősen csökkenthető lenne, továbbá még ha ez be is következne, ez se vezetne se a társadalmi bizalom, se a bíróságok munkájába vetett hit megerősödéséhez.

A II.rész tárgya a bizalom és az üzleti világ kapcsolata. A 3.fejezetben Raiser, Rousso és Steves 26 átmenti ország gazdaságának egybevetésével kísérli meg a bizalom mérését. Ennek eszközeként a vállalatok egymás közti viszonyában az előrefizetés megkövetelését tekintik mérvadónak A bíróságok iránti bizalom és az általános reform-előrehaladás korrelál ugyan a bizalom szintjével, viszont az átalakuló országok sajátosak maradtak tekintetben, hogy az egy főre jutó jövedelem előrehaladtával a bizalmi index nem javult//85.o/. Ugyanakkor az a gyakorta hallható nézet, ami szerint a reformok rombolták volna a társadalmi tőkét, egyértelműen megcáfoltaott. A 4. részben az előzőhöz csak lazán kötődve

A.Legyenyeva az informális pénzügyi szektor oroszországi szerepét taglalja, ami a magas kockázatú környezetben az üzletkötés elemi föltételeként jött létre, ahol a hatóságok és a partner rabló kezétől *egyaránt* védelmet próbáltak taláni. A pénzügyi machinációk általánossá válása erős kételyeket ébreszt a kimutatások hitelessége tekintetében és a csalárd gazdasági magatartás általánossá válását és tartósulását segítették, a *formális* intézmények működését pedig *aláásták*/104-105.o/.

A makro- és mikroszintű, vagyis az intézményi és egyéni megbízhatatlanság összeadódásaként értelmezi tovább az orosz esetet Vagyim Radajev fejezete. Alapos és rendszers ismertetőt kapunk a bizalmatlanság összetevőiről és kialakulásáról és a védekezéséként létrehozott *zárt hálózati kapcsolatokról*. Az állam egyszerre a bizalom és a bizalmatlanság forrása: a piaci szereplők ugyan nem bíznak az államban, de még kevésbé bíznak azon szereplőkben, akik mögött végképp nem áll semmiféle állami szerv/121.o/.

A bíróságok, hálózatok és kapcsolatok üzleti bizalmat építő szerepéről szól Ch.Woodruff munkája. Az információ és az intézmények egymásrahatását vizsgáló formális modellt épít, majd országtapasztalatokon ellenőrzi. Legfontosabb eredménye/139.o/, hogy az információs hálózatok kiépítése csökkenti a bírói út igénybevételének valószínűségét, és ezzel mérsékli a tranzakciós költségeket.

A 7 fejezet szerzője az erőszakos vállalkozókról szóló monográfiájáról/Volkov,2002/ nemzetközileg is jól ismert Vagyim Volkov a szentpétervári Európa Egyetemről. Írása a tulajdonjogi viták és a vállalatfoglalások kérdését vizsgálja, *az államhatalom szelktív alkalmazásának* példajaképp, ami a Hodorkovszkij ügy kapcsán mondhatni modellértékűvé vált. A jogrendszeren kívüli valós környezet sajátosságai- emeli ki a 159-160.oldalon- nagyban meghatározzák az alkalmazás kontextusát és így jelentését is. Az 1998.évi csődtörvény a cépáknek kedvezett, de lehet, hogy egyben hatékonyabb vállaltvezetési formákat eredményezett.

A 8.fejezetben Federico Varese a maffia átteleépüléséről ír, a privát védelmi szolgáltatásokra szakosodott bűnszövetkezetek helyváltoztatásának elemzésére. Esettanulmánya alapján arra jut, hogy az orosz bűnszövetkezetek azért tudtak Magyarországon gyökeret ereszteni/és Olaszországban nem/, mert az itt létrejövő új piacokat az állam nem tudta kellőképp megvédeni tőlük. E szokatlan – a bevett jogi formákon túli kikényszerítés – a 9. fejezet tárgya is, amiben K.Pistor és Ch. Xu a kínai és az orosz pénzpiacok sajátos irányítási formáit taglalja. Ők is a szabályozási kudarcra vezetik vissza a patológikus formák elterjedését. A történelmi és kulturális környezet e szerzők szeint erőteljes korlátokat állít a másutt legjobb megoldások átültetésének, vagyis a vezetéstudományban kedvelt *benchmarking* alkalmazásának az átalakuló országok jogrendjének fejlesztésében.

A kötet III.része a Bizalom, kooperáció, siker témakörét elemzi.K.Cook, E.Rice és A Gerbasi szociálpszichológiai elemzésében azt vizsgálja, miként alakulnak ki a *bizalmi hálózatok* az általános bizalmatlanság légkörében, annak ellentételezésére. A reputációs mechanizmusok fejletlenségére ez az elemzés is a zártkörű láncok kialakítását találja megfelelő válásznak. Ugyanebbe a tudományszakba tartozik Csepeli,Örkény,Székelyi és Barna találóan *Sikervakság* címet viselő elemzése, amely egy 1991-ben és 1996-ban készült attitűdvizsgálatra épül. Megjegyezzük, hogy az átalakulás sodrában egy évtized egy emberöltőnek is megfelel, vagyis a régi felmérésekből adódó következtetések általánosíthatósága eleve korlátos. Ugyanakkor a szerzők által – különösen a 246-250 oldalon tárgyalt – *speciális irigység* és bizalmatlanság, a gazagságnak a *tisztsségtelenséggel* való azonosítása és a „fizessenek a gazdagok” attitűd elterjedtsége bizonyára jó magyarázó tényezője a kétezres években térségszerte megfigyelhető populista gazdasági és kormányzati fordulatoknak. Izgalmas lenne annak további kutatása, hogy a szerzők által a 252-3.lapokon meggyőzően bemutatott irigység, düh és a főnálló politikai és gazdasági viszonyok elutasítása

mennyibe strukturális, és mennyiben az idő múlásával leépülő átmeneti jelenségalmaz.

A bizalmat építő állam építése című, csak Kornai és Rose-Ackerman jegyezte ikerkötet is három fő részre oszlik. Az első tárgya *a bizalom és az intézményi reform viszonya*. Rose-Ackerman a lengyel é a magyar nyilvánosság szerepét elemzi. A civil társadalom kiterjedtebb ellenőrző szerepének gátat vet a cinizmus általánossá válása mellett a nonprofit szervezetek létgtelen függetlensége is és az érdekképviselőt különféle formáinak kétes reprezentativitása is/40-42.o/.

Sajó András, az MTA rendes tagja a semleges intézményekkel kapcsolatos kelet-európai tapasztalatokat elemzi. A független szakértői testületek közül kiemelkedik az elektronikus médiát felügyelő szervezetek és a központi bankok szerepe. A semlegesítés ára a szerző szerint – különösen a konfliktusos demokráciafölfogás mellett – az adott intézmények *elszámoltathatlansága*/62.o/. Még ha nyitva is van a bírói út, a bíróságok az érdemi mérlegeléstől visszariadnak. Ez és az intézmények működésében térségszerte megfigyelhető *rejtett pártosság* kedvezőtlenül hat az említett intézmények hitelességére is/66.o/.

C.Horne és M.Levi a kormányzat *átvilágításával* kapcsolatos tapasztalatokat elemzi. A szerzők részletesen bemutatják az igazságtételi tervezetekben megfigyelhető politikai ciklikusságot, a politikai instrumentalizációt, aminek hatására a katarzis-élmény gyakorta elmaradt és az új politikai közszereplők hitelességének növekedése sem volt megfigyelhető, épp ellenkezőleg.

E kötet kétharmadát adja *a korrupció és az állam foglyul ejtésének* kérdéseit taglaló második rész. Claus Offe, a berlini Humboldt Egyetem tanára a sajtónyelvben végtelenre tágított politikai korrupció fogalmát próbálja a gyakorlatilag használható léptékűre szűkíteni. Elemzésében fölveti azt az alapkérdést, hogy kit vagy mit is károsít a korrupció, és rámutat, hogy főleg a politikai kultúrát és a közhatalom működésének legitimációját/109.o/. Következtetése sok tekintetben Fukuyama korábban publikált/1997/ eredményét idézi/aki jellemzően nem szerepel hivatkozásjegyzékében/, amikor a 114-115.o arra lyukad ki, hogy az ellenőrzés és a formalizálás a bizalmat és az etikai integritást csak korlátozottan képes pótolni.

Az 5. fejezetben a nemzetközi korrupciókutatás két elismert személyisége, J.Hellman és D.Kaufman a befolyás egyenlőtlenségéről ír.27 országra kialakított üzleti teljesítmény-vizsgálatukkal a haverok

kedvezményezésének torzító hatását érzékeltetik. A megvesztegetés és az adókrülés nemcsak a főnálló intézmények hitelességét rontja, hanem maga is tényezőjévé válik az átalakuló országokra jellemző *intézményi gyengeség tartósulásának*/122.o/. Az empirikus eredmények/136-7.o/ megrősítették azt a sejtést, hogy a demokráciában kisebb, a tekintélyevűekben nagyobb a korrupciós torzulás és az ebből adódó hatékonysági vesztség is. Ez összhangban áll azokkal a szélesebb körű vizsgálatokkal/magyarul ld. Czeglédi,2006/ amelyek a szabadságot nemcsak önértékként, hanem a gazdasági fejlődés alapelemeként, nélkülözhetetlen részeként láttatják.

A 6.fejezetben Szlinko,Jankovlev és Zsuravszkaja az orosz régiókból vett példákön mutatják be az állam foglyul ejtésének következményeit. Az írásban tapasztalati úton tesztelik a hatalmi és gazdasági koncentráció, valamint az intézménybomlasztás közti visszacsatolásokat. Utóbbi viszont a széles középosztálra épülő polgárosulás bázisát, a kis- és közepes cégek fejlődését erőteljesen korlátozza. Ez a fogyatékoság pedig a gazdasági szerkezet korszerűsítése és az endogén növekedés lehetőségei szempontjából is aggasztó. Az oligarchikus fejlődés a szociális szempontok elhanyagolásával jár. E kérdéskört fejtegeti tovább A.Vacroux a 7.fejezetben, ahol az orosz gyógyszerpiac példáján vizsgálja a szabályozás és a korrupció kölcsönviszonyát. A szerző- a nemzetközi irodalom egy részéhez hasonlóan- Putyin elnök központosító és rendteremtő lépéseit a piaci reformokkal azonosítja, ami bizonyára optikai csalódás.

A 8.fejezetben két bolgár kutató,I.Krasztev és G.Ganev azt a paradox fejleményt vizsgálják, hogy miért nem növeli a korrupcióellenes föllépés a kormányzat újraválasztási esélyét, azaz *miért csekély a korrupcióellenes föllépésre való ösztönözöttség*. A két szerző meggyőzően bizonyítja azt a meglepő eredményt, hogy a megvesztegetések sokkal kevésbé elterjedtek, mint a róluk szóló vélelmek. Ez utóbbi inkább az elitnek a piacgazdasági átalakulás *értelmét/hasznát* vélelmező küzdelmének *elvesztését* jeleníti meg. Ha az átalakulás zérus végösszegű játszma, a vesztesek számára ez a kézenfekvő megoldás, a korrupció üldözése pedig politikailag irreális céllá válik/192-194.o/.

A kötet III.része is három írást tartalmaz. R.Hardin a vállalati demokráciáról ír. A félrevezető című esszében az amerikai politológus az átalakulás alapján cáfolva látja azt a két axiómát, mely szerint a demokrácia működésének előfeltétele a társadalomban meglévő bizonyos érték-konszenzus és a civil társadalom fejlettsége.Hasonlóképp érvel a 10. fejezetben John Mueller ohioi politológus-professzor a

kapitalizmussal és a demokráciával kapcsolatos közkedvelt, de téves üdvtanok kritikai elemzésében. Mint következtetéseiben megjegyzi/232-234.o/, nincs bizonyítéka annak, hogy e két berendezkedés az emberek *rokonszenvére* és érzelmi azonosulására, nem pedig sokszorosan bizonyított *teljesítmény-többletére* kellene hogy építsen, ami az új demokráciák számára örömhír. A záró fejezetben Bruce Ackerman e nézetekkel szembeszállva a „kapitalizmus” és az individualizmus morális csődjéről értekezik, és komolyabb új érvek nélkül adja elő az előző két szerző által már meggyőzően mecáfolt tételeket. Ez a mai világban szokásossá vált módon, az ismételtetés meggyőző erejében bízó eljárás, amikor szerzőnk az elkötelezett polgárok tömegének pótolhatatlanságát hangoztatja.

E szűkre szabott, és az egyes szerzők érvelésének sokszínűségét, valamint sajátos ízeit nem közvetítő ismertető is érzékeltetheti a kutatás rendkívül nagyratörő voltát. Láthatólag sem az egyes szerzők, sem az egyes tudományszakok nem jutottak megegyezésre. Továbbra is fennmarad az a paradoxon, hogy a tisztesség és a bizalom olyan axiomatikus értékek, amelyek nélkül a modern társadalom nem tud létezni. Ugyanakkor például a standard közgazdaságtan számára bizonyára a paradigmája meghatározta vizsgálódási körön kívül marad, erre vonatkozóan sajátos mondandója nemigen lehet, legföljebb elvárásai és föltételezései. Hasonlóképp szembeötlő, ahogy a kötetben *legtöbbször Oroszország számít a mércének*, az etalonnak. Márpedig Oroszország semmiképp se tekinthető ugyanolyan értelemben átalakult európai demokráciának, vagy ugyanolyan minőségi kategóriába sorolható feltörekvő piacgazdaságnak, mint az EU-nak 2004-ben tagjává vált közép-európaiak/Csaba,2006, 3., 10. és 13.fejezet/. Ebből adódóan az „átmenetre”, a „posztkommunizmusra” és sok másra vonatkozó általánosítások meggyőző ereje attól függ, hogy esetükre nézve konkrétan igaz-e az orosz minta modellképző jelentősége. Ahol nem – így az új EU országokban – ott vélhetőleg túl kell majd lépni e regionális korlátozottságon. A recenzált kötetek egyik előnye, hogy számos szerző, főleg a korrupcióról és a demokráciáról szólók, eleve az egyetlen reális mércét, a globálist alkalmazzák. Ezzel elősegítik, hogy a térben és időben korlátozott érvényű megfigyelésekből időnként valóban általános érvényű, azaz a világ tudományossága szempontjából új felismerések szülessenek.

Csaba László/D.Sc

A CEU, a Debreceni Egyetem és a
Corvinus Egyetem egyetemi tanára

H I V A T K O Z Á S O K

1/CZEGLÉDI Pál/2006/: A gazdasági szabadság, mint az intézményi környezet indexe. *Külgazdaság*, 50.évf.2.szám, 54-75.old.

2/ CSABA László/2006/: *A fölemelkedő Európa*. Budapest :Akadémiai Kiadó.

3/ FUKUYAMA, Francis/1997/: *Bizalom*. Budapest: Európa Kiadó.

4/ VOLKOV, Vagyim/2002/: *Violent entrepreneurs: the use of force in the making of Russian capitalism*. Ithaca/N.Y.: Cornell University Press.